

Két emlő, hat kőveder Hagyomány és újítás az egyházi hermeneutikában

Az égő csipkebokor füstöt vetett, a Sinai-hegy sűrű felhőben állt. Az isteni kinyilatkoztatás nem világos beszéd. Jézust, aki parabolákban szólt, tanítványai nem mindig értették. A Szentírás tele van rejtelmekkel. Maga az isteni szándék akarta, hogy így legyen: miként Mária bepólyálta a kisded Jézust, a Bölcsesség titkok és képes beszéd takarójába burkolta az Úr igéjét.¹

A Bibliát az egyházatyák sűrű, sötét erdőnek, kifürkészhetetlen mélységnek, labirintusnak, misztériumok óceánjának mondták.² Megfejtésükön tudós szerzők hosszú sora fáradozott. A Szentírás minden szavának négyféle értelmet tulajdonítottak. A szó szerinti jelentés (*sensus litteralis* vagy *historicus*), Origenész hasonlatával, csak a dió kemény héja;³ alatta rejtőzködik a mélyebb értelem: a *sensus allegoricus*, az isteni tanítás voltaképpeni mondanivalója, melyben hinni kell, a *sensus moralis* vagy *tropologicus*, mely a cselekvéshez ad erkölcsi normát, és a *sensus anagogicus*, mely a végső dolgokra utal, távlatot nyit életünknek és halálunknak. A négyféle értelem egyaránt fontos, ők együtt a Bölcsesség négy leánya.⁴ 1260 körül Augustinus de Dacia disztichonba foglalta a négy jelentés tanát:

Littera gesta docet, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quo tendas anagogia.⁵

A XVII. század végén ezt így fordították magyarra:

Valóságát mondja a *Betű* mindennek.
Hasonló értelem, kalauzza hitnek.
Oktató, vezére cselekedetinknek.
Felső pedig, vége igyekezetinknek.⁶

Noé bárkájának históriája az egyházi tanítók szerint történeti valóság. A bárka alakját, méreteit a Biblia részletesen leírta; a magyarázók dolga volt, hogy ezeket az adatokat a hit és erkölcs számára értelmezzék. Hugo a Sancto Victore értekezésében a bárka *arca moralis*; emeleteinek négy-, öt-, hat-, hét-, nyolclábnyi magassága a négy elemet, az öt érzékelést, a tökéletesség hat erényét, a világteremtés hetedik napját, a nyolcas szám a feltámadást jelképezi.⁷ A bárka maga az

¹ „Sicut enim mater Maria quibusdam assumptis pannorum involvit infantem, [...] sic etiam mater sapientia aenigmatibus et figuris arcanam divini verbi contegit maiestatem.” Gueric d’IGNY, *Sermons*. I. *Sources Chrétiennes* (a továbbiakban: SC), 166. Paris, 1970. 234.

² Henri de LUBAC, *Exégèse médiévale*. Paris, 1959–1964. I/2. 587 skk., I/1 119–120.

³ Idézi Aimé PUECH, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*. Paris, 1928–1930. II. 383.

⁴ Hennig BRINKMANN, *Mittelalterliche Hermeneutik*. Tübingen, 1980. 227.

⁵ A sokat idézett verspárról: H. de LUBAC, *i. m.* I/1 23 skk.

⁶ *A Szent Írás summája*. A Gyula-Fejérvári paterek által. Kolozsvár, 1695. 437.

⁷ H. de LUBAC, II/1 317 s kk.

Egyház hermeneutikus tanításának foglalata: hosszúsága a *sensus historicus*, szélessége a *sensus allegoricus*, magassága a *sensus tropologicus*.⁸

A bárka titkos értelméről szólva Hugo vitatkozott Órigenésszel. A hitmagyarázat alapjait már az első keresztény századok lerakták, de a nagy munkát nem végezték be. *Querite et invenietis*, mondotta Jézus (Máté 7.7.), és bár nem hermeneutikai találékonyyságra szólított fel, a tudós egyháziak kerestek, és új meg új allegóriákat találtak. Szent Ágoston szerint ezt a bibliai szövegek homályossága lehetővé, sőt szinte kötelezővé tette;⁹ mint Nagy Szent Gergely megjegyzi, maga a Szentírás adott rá példát: a *teve* szóval egyszer az Úristenre, másszor a pogányokra utalt.¹⁰ Mivel a Biblia jelentésgazdagsága kimeríthetetlen, a kommentárok ellenmondók is lehetnek, írja Isacus Stella; fő az, hogy ne térjenek el a hit igazságától.¹¹ Némi óvatosság azonban ajánlatos volt. Olyan allegorikus magyarázatra kellett törekedni, melyet a Biblia valamely rokon passzusa igazolt (*allegoriae innatae*); saját leleményhez folyamodni mennél ritkábban (*allegoriae illatae*).¹²

Ezt az intelmet az egyházi írók, különösen a középkor vége felé, nemigen fogadták meg, s túláradó allegorizálásukat később divat lett megmosolyogni, sőt gúnnyal illetni. Valójában az allegóriák rendszerének megalkotása az emberi szellem egyik legnagyobb teljesítménye volt. Huizinga méltánylással és csodálattal írt róla: „A szimbolikus magyarázat etikai és esztétikai értéke felbecsülhetetlen. Minthogy az egész természetet és az egész történelmet felölelte, sokkal szigorúbb, egységesebb világnézetet adott, mint a modern tudomány.”¹³ A keresztény hitnek az allegorikus Biblia-magyarázat a kötőanyaga; évszázadok hermeneutikai erőfeszítései nélkül nem volna kereszténység.

*

Amikor a magyar prédikációs irodalom virágzásának ideje eljött, a hitmagyarázat nagy épülete már állt. Szónokaink átvehették elődeik értelmezéseit, változhattak közülük, egyszerre többet is idézhettek.

⁸ „In his tribus dimensionibus omnis divina scriptura continetur. Historia enim longitudinem arcae metitur, quia in serie rerum gestarum ordo temporis invenitur. Allegoria latitudinem arcae metitur, quia in participatione sacramentorum constat collectio populorum fidelium. Tropologia altitudinem arcae metitur, quia in profectu virtutum crescit dignitas meritorum.” Hugo a SANCTO VICTORE *De arca Noe morali* című traktatusából idézi H. BRINKMANN, 230. – Noé bárkájának magyar szakértője MOLNÁR János, a *Régi jeles épületek* (1760) szerzője. Ő már két világ határán áll: hagyományos prédikációkat tesz közzé, de publikál Kazinczy *Orpheus*ában is; a bárka bibliai leírását fejleszti tovább, de allegorikus értelmezés nélkül.

⁹ „...divini sermonis obscuritas etiam ad hoc sit utilis, quod plures sententias veritatis parit et in lucem notitiae producit, dum alius eum sic, alius sic intelligit”. *De Civitate Dei*, lib. XI., cap. 19. Noé bárkájának méreteit Szent Ágoston az emberi test arányaiból vezette le, ajtajában Krisztus oldalsebének, gerendáiban a szentek állhatatos életvitelének jelképét látta, de megengedte, hogy mások másféle értelmezéssel próbálkozzanak, persze csak az igaz hit sérelme nélkül, „sed aliud dicat aliquid, quod a fidei regula non sit alienum”. (Ugyanott, lib. XV., cap. 26.)

¹⁰ „In Scriptura autem sacra aliquando cameli nomine ipse Dominus, aliquando autem populus gentilis exprimitur.” Grégoire LE GRAND, *Morales sur Job*. SC 1. Paris, 1952. 152.

¹¹ Isaac de L'ETOILE, *Sermons*, I. SC 207. Paris, 1967. 294–296.

¹² H. de LUBAC, II/2 70.

¹³ Johann HUIZINGA, *A középkor alkonya*. Ford. SZERB Antal. Bp., 1976. 154–155.

Krisztus feltámadásakor vajon kiontott vérének minden cseppje visszakerült testébe? Temesvári Pelbárt előbb Aquinói Szent Tamás igenlő válaszát közli, majd Franciscus Mayróét, aki szerint a Megváltó véréből néhány csepp a földön maradt az ereklyékben. „Bár mindkét vélemény fenntartható, mégis úgy tűnik, hogy Ferenc véleményének nagyobb a szilárdsága” – fűzi hozzá kiváló hitszónokunk.¹⁴

Gyakoribb, hogy a prédikátor nem foglalt állást, hallgatóira (olvasóira) bízta, ki melyik magyarázatnak ad nagyobb hitelt, melyikben leli inkább kedvét. Virágvasárnap Jézus miéért számárháton vonult be Jeruzsálem városába? miért nem lovon? Csúzy Zsigmond szép magyarázatot adott. Jóh könyvét idézi: „*Equus, ubi audierit buccinam, statim procul odoratur bellum*, a ló, ahol hallja a kürtöt, mindjárt távol megérzi a hadat, kapálja körmeivel a földet, mérészen ugrál, ki nem áll a kard elől, és a fegyvereseknek eleikben mégyen.” Az idézet allegorikus értelme: a ló „csúfolván a félelmet, bátorságos, túsakodó és harcokban gyönyörködő; s ezért is árnyékos jele a háborúságnak és a harcolásnak. Ellenbe félelmes és a púskaropogásoktól irtozó szeléd állat a számár. Nem akara azért lovon, mint háboruság jelén, bémenni Üdvözöttünk Jerusalemben, hanem számáron, szeléd állaton, régtől fogva óhajtott békességet jelentvén.”¹⁵ Ez a magyarázat Arany-szájú Szent Jánostól való, de Csúzy egy másik beszédéből kiderül, ismert más véleményeket is, és nagy tudományának bizonyítékául nem volt rest idézni őket; Szent Bernát, Didacus Stella, Szent Cyrill, Szent Isidorus, Beda Venerabilis, külön a számárról Ferreri Szent Vince, Szent Ambrus, Nagy Szent Gergely, Órigenész nézeteit, s mindezt egyetlen prédikációban, anélkül, hogy ő maga az ellenmondó magyarázatok valamelyikére szavazott volna.¹⁶ Hasonló eljárást gyakran tapasztalunk társainál. „Némellyek Szent Ágostonnal azt tartják...”, „Mások ismét közönségesen azt állítják...”¹⁷ – többeknél sztereotíp kifejezések. XVII–XVIII. századi prédikációink gyűjtőmedencéi mindannak, amit a bibliai exegesis évezre-des munkája kidolgozott.

A hitmagyarázatban az egyházi írónak nem volt megkötve a keze, a közös kinccsel tetszése (bár nem kénye-kedve) szerint gazdálkodhatott. Akár úgy, hogy megmaradt a hagyományos ösvényen, akár úgy, hogy tudós ihletére bízva magát, új utakra tért. Mind a két eljárást egy-egy hazai példával (adatsorral) illusztrálok.

¹⁴ Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Szerk. V. KOVÁCS Sándor. Bp., 1982. 139. VIDA Tivadar fordítása.

¹⁵ CSÚZY Zsigmond, *Leiki éhséget enyhítő evangeliomi kölcsönözött három kenyér*. Pozsony, 1724. 628–629. – Harci paripáról Jeremiás próféta is beszélt; szavait a Ferenc-rendi Kovács Ágoston idézte, másféleképpen alkalmazva: a bűnösökre. „A harcra menő ló se az ellenségtől nem fél, sem a kopjatóréstől, sem a kard villámlástul, hanem minden félelem nélkül nyaka szakattára siet, és csak a zabolával tarthatja meg a rajta ülő vitéz. Ugy szintén az istentelen hanyatt homlok mégyen a vétekre.” (*Alkalmatos és alkalmatlan rajta létel. Az az: A keresztényi szent erkölcsöknek követését nyomban sürgető prédikációk*. Első esztendő. Első rész. Pest, 1802. 362.)

¹⁶ CSÚZY, *Leiki éhséget...*, 563–568.

¹⁷ PADÁNYI BIRÓ Márton, *Micae et spicae*. Győr, 1756. I. 340.

„A két emlőd, mint a vadkecskének kettős fiacskái.” A prédikátornak, mint mindent, az Énekek énekének ezt a hasonlatát is meg kellett magyaráznia. Pázmány szerint: „Tejnek nevezi [a Szentírás] a lélektápláló mennyei tudományt, nemcsak Szent Pál, mikor azt mondja: *Lac vobis potum dedi*, hogy a híveknek tejet adott innya; nemcsak Szent Péter, mikor azt parancsolja, hogy ha az isteni dolgokban nevedkedni és vastagodni [= erősödni] akarunk, *Lac concupiscite*, tejet kívánjunk; hanem ő maga, a Nagy Isten, mikor azt ígéri, hogy *Ego lactabo*; mint édes Anya, maga szoptatja és mennyei bölcsesség tejével táplálja fiait. Kiket ugyan kéréssel szorgalmaztat, hogy *Sine pretio*, ingyen és minden fizetés nélkül bort és tejet vegyenek tőlle. Mert néki is két emléje vagyon, az Ó és Új Testamentum; mellyek *meliora ubera vino*, a világ boránál jobbak. És *Qui premit ubera, exprimit butyrum*, valaki az isteni tudománynak tejét szopja, tiszta vajat nyom ebből.”¹⁸ Pázmány fölényes Biblia-ismerettel kereste ki a szent könyvből a tej szó majd minden említését, s remek példát mutat arra, miként kell egy *allegoria innatát* előadni, miként lesz az Énekek énekében magasztalt két emlő isteni attribútumá s mint ilyen a Biblia két fő részének jelképévé. A látszólag merész, valójában jól megtámogatott allegorikus értelmezés természetesen nem Pázmány leleménye.

A keresztény századok, a számok titkos jelentésének hitében és bővületében,¹⁹ mindent, amiből kettő van a Bibliában, a két Testamentumra vonatkoztattak. Már Szent Pál, a Galatabéliekhez írt levelében, Ábrahám két asszonyát, Sárát és Hágárt, az Ó- és Újszövetség előképeinek mondta. A frigyláda két kerubja, Ézsaiás könyvének két kalásza, Ezékiel szekerének két kereke, Jézus csodálatos lakomájának két hala, Urunk színváltozásakor a dicsőségében osztozó két személy (Mózes és Illés), az Apokalipszis kétélű kardja: a középkor számára mindez a két Testamentumot jelentette.²⁰ Nem csoda tehát, hogy Salamon király jegyesének két emléje is.

Duo ubera – duo Testamenta: ez volt a legrégebb és a leggyakoribb értelmezés, Órigenész, Beda, Cassiodorus és mások írásaiban. De voltak egyéb magyarázatok is. Caesarius arles-i érsek a VI. században téhénhez hasonlította a hitszónokot, szoptat az is, ez is: „sicut enim vacca duo ubera habet, ex quibus nutriat vitulum suum, ita et sacerdos de duobus uberibus, scilicet veteris vel novi testamenti, debent pascere populum christianum.”²¹ Ez a hasonlítás rusztikus és esetlen; Szent Ágoston az anyai emlők nemesebb képzetköréből merített, de nem a két Testamentumra, hanem a Megváltóra és a Szentlélekre vonatkoztatta őket: „Sicut pia mater infantibus suis praebet ubera duo, sic Pater dedit nobis Filium ad redemptionem, Spiritum Sanctum ad sanctificationem.”²² Némely hitmagyarázó

¹⁸ Quinquagesima vasárnapra második prédikáció: *Az Isten Igéje igaz világossága az emberi tudatlanságnak*. Az idézet Pázmány prédikációjának első kiadásában: 387.

¹⁹ Vö. H. de LUBAC, II/2 7 skk., H. BRINKMANN, 86 skk.

²⁰ H. de LUBAC, II/2 266., 115., I/1 351., 343., 350; a két halról: Jean SCOT, *Commentaire sur l'Evangile de Jean*. SC 180. Paris, 1972. 340. – Jellemző a középkori gondolkodásra, hogy közönséges tárgyakat is a két Testamentum jelképeinek tekintettek: a malom két őrlökerekét, az íjat, mert két vége van stb. (H. de LUBAC, I/1 342–343., 350.)

²¹ Césaire d'ARLES, *Sermons au peuple*. I. SC 175. Paris, 1971. 300.

²² Idézi GELEJI KATONA István, *A Válság-Titkának Harmadik Volumenje*. Várad, 1649. 385.

a két emlőt az Énekek éneke leányzójának testéről áthelyezte az isteni Jegyes mellére: „duo testamenta, duo sunt Sponsi [tehát nem *sponsae*] ubera, ex quibus lac sugitur omnium sacramentorum”,²³ Szent Bernát megmaradt a *sponsae* mellett: „Vere meliora sunt ubera sponsae vino isto. [...] Procedat in medium Paulus Apostolus, et ubera felici lacte manantia nobis assignet. [...] His uberibus mater Ecclesia lactat proficientes, nutrit perfectos.”²⁴ Honorius pápánál a prédikátorok részülnek a két emlő szent italában: „Ubera Ecclesiae sunt duo Testamenta, de quibus sugunt praedicatores lac mysticae intelligentiae.”²⁵ Számos változat, de mindig egy téma, az igehirdetés körül.²⁶

Pázmány közvetlen mintáját nem sikerült megtalálnom, talán nem is volt, magyarázatának elemeit több helyről is összeszedegethette. Egy biztos: hagyományhoz kapcsolódott.

A két emlő allegóriájának többféle variánsa olvasható hazai irodalmunkban is. Illyés István Szent Péter és Pál apostolokról írja: „Azt sem hozom elő az Énekek Énekéből, Gillebertus apátural” (persze ez csak retorikai fogás, mert rögtön előhozza:), „hogy ők *duo ubera sponsae*, lelkeket tápláló két emlői legyenek az Anyaszentegyháznak.”²⁷ Padányi Biró Márton a kinyilatkoztatás homályosságáról elmélkedett. Az isteni bölcsesség titkait hiábavaló vizsgálni. „Mindezekre nézve mondotta a mennyei Jegyes [Salamon király, Jézus előképe]: *Meliora sunt ubera tua vino*. Jobbak, ugymond, a te emlőid a bornál. Mellyre azt mondja bölcs Haymo és ővéle Szent Tamás: *Per ubera Christi dulcedo Evangelii intelligitur* [...] Azért Szent Péter így int bennünket: *Sicut modo geniti infantes sine dolo rationabile lac concupiscite etc.*” (A mondat két utolsó szavát Pázmány is idézte.) „Mert miképpen a kisdud gyermekek nem nézik az ő anyuk tejjének külső színét és fejségét, hanem látatlanul nagy gyönyörűséggel szopják, ami az ő anyuk emlőjében vagyon, így minékünk is azokat, amelyeket a Kristus, az ő szerelmes jegyese, az Anyaszentegyház által az ő két emlőjében, ugymint az ő és az új Testamontomban előnkben ad, emberi hívságos okoskodással nem kell vizsgálnunk...”²⁸ Csúzy Zsigmond kétszer is beszélt a *Canticum canticorum* emlőiről. Egy helyt igen kényelmesen: szóról szóra lemásolta, a forrás megnevezése nélkül, Pázmány értelmezését;²⁹ másutt hosszú fejtegetésre vállalkozott. „...a mennyei vőlegény az ő [Mária] szent és szűz emlőt a vadkecskék fiacskáihoz hasonlítja: *Duo ubera tua, sicut duo hinnuli capreae gemelli.*” Csúzy fölteszi kedvelt okoskodó kérdéseinek egyikét: „De miért szinte a vadkecskékhez, és nem inkább a bárányokhoz?”

²³ Guillaume de SAINT-THIERRY, *Exposé sur le Cantique des Cantiques*. SC 82. Paris, 1962. 134.

²⁴ Idézi Cornelius a LAPIDE, *Commentaria in omnes Divi Pauli epistolas*. Venetii, 1761. 135.

²⁵ Idézi H. de LUBAC, I/2 409–410.

²⁶ Pázmány idősebb kortársa, Cornelius a Lapide, nálunk is sokat forgatott hatalmas Biblia-komentárjában részletesen ismerteti a *duo ubera* különféle értelmezéseit, és – öt pontba foglalva – megmagyarázza, miként, milyen jelentésátvitelekkel lehetséges a két emlőt férfinak tulajdonítani. (*Commentaria in Ecclesiasten, Canticum Canticorum et Librum Sapientiae*. Venetii, 1761. 275 skk.)

²⁷ ILLYÉS István, *Sertum Sanctorum*. Nagyszombat, 1708. I. 268.

²⁸ PADÁNYI BIRÓ Márton, i. m. II. 87.

²⁹ CSÚZY Zsigmond, *Evangeliumi trombita*. Pozsony, 1824. 186–187.

A válasz, Richardus a Sancto Victore nyomán: „A vadkecske igen gyors, sebes futó, és sok állatoknál élesebben látó; a vadkecskék kettős fiacskáihoz hasonlítja azért a mennyei vőlegény az ő emlőit (mellyeken Nagyasszonyunk kegyessége magyaráztatik), akarván ezzel jelenteni, melly hamar meglátja az őhozzá folyamodóknak szükségeket, s kétszeres gyorsasággal is siet azoknak segítségére. [...] Helyessen hasonlítottatik tehát a B[oldogságos] Szűz kegyessége és irgalmassága a vadkecskék fiacskáihoz...”³⁰

Anyai emlékről nemcsak az Énekek éneke kommentárjaiban olvashatunk. Pütkösdi beszédében Pázmány ezt írja: „Úgy cselekedék az Atya mindenható Isten mí-velünk, mint az édes anya kedves gyermekével: ki, ha egyik emléjét megveti és eltaszigálja, meg nem útálja, sem el nem veti gyermekét, hanem egy ideig elrejtí emléjét, de kevés vártatva a másikkal táplálja. Az Atya Isten az ő Szent Fiának tejével, drága szép tanításával, akará az embereket táplálni, nevelni örök életre; de ők, mint balgatag fiak, megveték, sőt szaggaták, keresztre feszíték az Isten Fiát, és ezzel méltókká tévék magokat örök veszedelemre; mindazáltal a kegyes Isten megszána minket, és noha elrejté egyik emléjét, mikor Áldozó napján Christus mennybe méne, de az után tized nappal másik emléjét nyújtá, a Szent Lelket küldvén, kinek jelenlétével élénk, fényességével világosíttatnánk, szeretetivel gerjedeznék.”³¹

Ezt a hasonlatot Illyés András (az egész beszéddel együtt) átmásolta saját kötetébe,³² ugyanezt tette Stankovátsi Leopold, de legalább nem szóról szóra.³³

Szabó Istvánnál is megtaláljuk Pázmány egy-két kifejezését, bár ő idegen forrásra hivatkozik. „Mikor bételnének a pütköst napjai, halljátok gyönyörűséges hasonlatosságban, mit cselekedett a véghetetlen szeretetű és irgalmú Isten. Azt tudniillik, amit a maga tulajdon emlőin kedves magzatját éltető és tápláló édes anya cselekszik, ki látván, hogy a szopó kisded megunta és megutálta egyik emlőjét, és el nem akarja venni, sem nem bosszankodik, sem meg nem haragszik, sem gyermekét el nem veti, hanem inkább símogatja, édesgeti és apolgatja; és hogy egészen megengesztelje, azt a megutált és megvetett emlőjét elrejtí, és a másikat fődözi fel, azt ajánlja, azt nyujtja szájába, és annak elvételére édesgeti. Így hasonlóképen minden anyai szeretetnél egybevethetetlenül nagyobb szeretettel viseltetvén Isten az emberhez, e világra küldötte először a maga Bölcsességét, a maga egyszülött kedves Fiát, hogy az ő édességes tudományának tejével lelki képen éltetné és táplálná. A zsidók, kikhez a Kristus Jézus igyenesen küldetett, megutálták az ő életét, tudományát, tanítását, oktatását, és teljességgel megvetették; s vélték-é, hogy ezért a nagy háladatlanúsáért megutálta és elvetette őket az Isten? nem, hanem mint a nagy szeretetű édes anya, elrejtette ugyan előlök egyik emlőjét, tudniillik a Kristus Jézust, az ő dücsöséges mennybe menetele napján, és e máj szentséges napon eleikbe adta a másikat, tudniillik a vigasz-

³⁰ CSÚZY Zsigmond, *Zengedező síp-szó*. Pozsony, 1723. 274–275.

³¹ PÁZMÁNY, id. kiadás, 675.

³² ILLYÉS András, *Megrövidített ige, Az az predikatios Könyv*. Nagyszombat, 1691. I. 345.

³³ STANKOVÁTSI Leopold, *Vasárnapokra szolgáló prédikáció[k]*. Második esztendő Második része. Győr, 1790. 5–6.

taló Szent Lelkét. Nem az én találmányom ez, hanem Ludovicus de Ponte a maga beszélgetéseiben adja előmbbe.”³⁴ Lehetséges, hogy ez volt Pázmány mintája is.

A szoptató anya képe másutt is előkerül Pázmánynál. „Vigyáztatok-e valaha reá [= megfigyeltétek-e], mit mivel egyetlen egy kiseded szerelmes fiával a kegyes anya? Vészi eszébe, hogy ha csak téjen nevededik gyermeke, és vastag eledellel nem tápláltatik, puha, erőtlen, gyenge, derék munkára alkalmatlan és hamar megveszendő állapotban marad. Azért, noha a gyermek csak az édes tejet szeretné, de hogy kedve ellen is vastagodván [= erősödvén], tartó és egészséges állapotra jusson, ilyen szerelmes csalárdsággal él: Mellyét örömmel vagy keserű aloéval békeni. Mikor a gyermek szájába vészi, hogy édes tejet szopjon, az iszonyú keserűség elidegeníti a szopástúl, és kételen oly kemény ételekhez szokik, mellyekkel öreg állapotra hasznoson vastagodik. Isten sem akarja, hogy az ő fiai világi gyönyörűségekűl puhán és veszendőjűl neveltessenek, mivel ezek alkalmatlan táplálások a tekéletes erkölcsök munkájához; hanem szoktatja őket a kemény, de vastagító és erőadó eledelkehez [...] Megkeni azért Isten a világi állapotot keserű epével, fogyatkozással, kárvallással, nyomorusággal és sokféle betegséggel. És az ilyen keserűséggel, egyszer is, másszor is, megismérteti és megűtáltatja a világ javait. [...] hogy ahhoz szokjunk, amivel tápláltatunk és gyönyörködünk az örök bódogságban.”³⁵

Pázmány két hasonlatban használta fel a szoptató anya képét; motívumait (az elvett, majd visszaadott emlőt, ill. a szilárd táplálékra szoktatást) a reformátusok nagy szónoka, Geleji Katona István egy passzusba vonta össze X. pünkösdi prédikációjában: „olyan módon cselekedett ő Felsége az ő tanítványival, mint az édes anya az ő csecsemőjével, akinek szájából kivonsza az ő emlőjét, amellyen csüggedez, amellyért sív, rív, noha abból immár öregkorbeli tápláltatására elégséges eledelt nem szívhatna, mert vékonyabb és kevesebb az ő emlőjének teje, mint azon felnővhetne, és abból dologtételre való erőt vehetne; hanem más emlőt ad a szájában, kalánt mit, amelyvel a temérdekebb és hathatóbb táplálású eledelt a szájában rakja, avagy pintőkét, amellyből a nevelésre alkalmasb és a tagoknak vastagítatásokra hasznosb italval tartja. Mert Christus Urunk is a váltságának tisztinek elvégeztetése után kivoná az ő testét az ő együgyű és még a hitben csak csecsemő tanítványainak ölkéből, [...] és az ő megszentelő Szent Lelkét adá nékiek helyette, hogy áltál őregbednének, vastagodnának hitekben, és az üdvőség felől való derekasabb titkokat is megértenék őtőle...”³⁶

Nyilvánvaló, hogy ez esetben, a valláskülönbség miatt, szó sem lehet átvételről, hatásról, inkább közös forrásra (Szent Ágoston) kell gondolni. A hitmagyarázatul szolgáló hasonlatok legtöbbször még az egyházatyák találták ki (vagy kölcsönözték kegyes célra pogány szerzőktől), ezek aztán hosszú vándorútra keltek, alakultak, bővültek, csinosodtak, halványultak, része és eszközei voltak annak az irodalomnak, melyet nálunk a szakma csökönnyösen nem akar irodalomszámba venni.

³⁴ SZABÓ István, *Három esztendőre-való vasárnapi prédikációk*. Nagyszombat, 1746. II. 151.

³⁵ PÁZMÁNY, id. kiadás, 33a–34a.

³⁶ GELEJI KATONA István, i. m. 384–385.

A motívumvándorlás néha meglepő tájakra vezet. A református Bod Péter *Szent Hilárius*át a tudomány nagy becsben tartja mint világi prózánk történetének fontos lépcsőfokát. Ám ez a könyvecske amennyire világi, legalább annyira egyházi szellemű is. Anekdotáit, mulatságos történetkeit kérdés-felelet játékba foglalva adja elő. A 180. így szól: „Micsoda az asszonyemberben igen csudálatos? – Az a mellyén lévő életnek két téjforrása, amely a szíve körül vagyon; melyből táplálja és neveli a kis világot. Ha ezt a hasznát annak nem vészi, ez mellyének nem ékesítésére, hanem megcsúfítására való, mint a sima fának a göcs, az ép testnek a tályog. A Kristus mátkája az eklézsia, ennek szíve körül vagyon a két olajforrás, az ó- és újtestamentumi írás. Ha ezt a világ táplálására nem fordítod, halálkút leszen belőle...” Ezzel a furcsa keverék-szöveggel, mely falusi kántor szintű bölcsködést (maga a kérdés), érzelmes gyakorlatiasságot (a szoptatás haszna), több ezer éves toposzt (kis világ = ember) vegyít csupaszz vázzá száradt egyházi gondolattal (két emlő = két Testamentum), Pázmány allegóriája megérkezett a végállomáshoz.

*

A kánai menyegző leírása János evangéliumában sok szép magyarázat kigondolására adott alkalmat. A Szentlélektől sugallt szövegnek, mint mindig, négyféle jelentést tulajdonítottak. „Quatuor sane differentias nuptialum conviviorum in una evangelica lectione possumus animadvertere: historiale, morale, allegoricum, anagogicum” – írta Reichersbergi Gerhoh. „Historiale est quod ad litteram factum legitur... Allegoricum, quod universaliter actum est inter Christum et Ecclesiam... Morale, quod quotidie agitur, dum fidelis anima Dei Verbo copulatur... Anagogicum, quod in caelo agitur...”³⁷ Magát a menyegzőt mint Jézus és az Egyház (vagy a lélek) misztikus nászának példázatát fogták fel.³⁸ Természetesen az elbeszélés minden részletének értelmezésére is nagy gondot fordítottak. Jelentése volt a bornak, a víznek; miért mondta Jézus: még nem jött el az idő (a csodatételre); miért a szolgákra bízta az edények megtöltését?

A hat köveder hagyományosan a teremtés hat napját vagy a hat világekorszakot jelképezte.³⁹ Szent Bernát szakított a hagyománnyal, és új, morális értelmezést adott. Mivel az edények eredetileg tisztálkodásra szolgáltak, a hat kövedret mint a bűntől való megtisztulás hat kellékét mutatta be szerzetestársainak: „Prima hydria et prima purgatio in compunctione est... Secunda vera confessio est... Tertia eleemosynarum largitio... Quarta remissio injuriarum... Quinta est afflictio corporis... Sexta est obedientia praeceptorum...”⁴⁰ Egy másik beszédben azonos módszerrel más erényeket és kötelelességeket sorolt fel: 1. Continentia, 2. Abstinencia, 3. Labor manuum, 4. Vigiliae, 5. Silentium, 6. Disciplina.⁴¹

³⁷ Idézi H. de LUBAC, II/2 118.

³⁸ Isacus Stella négyféle egyesülést különböztetett meg: „primae [nuptiae] sint carnis et carnis, secundae spiritus et carnis, tertiae Verbi et hominis, quartae Dei et mentis.” (Isaac de l'ETOILE, id. kiadás, I. 214.)

³⁹ Isaac de l'ETOILE, id. kiadás, I. 230–231. jegyzet.

⁴⁰ *Sancti Bernardi Sermones*. I. Vindobonae, 1891. 170–171.

⁴¹ Uo. 176.

További titkos jelentések: a hat edény üresen állott, ez a világi dolgok hiábavalóságára utalt; vízzel töltötték meg őket: istenfélelemmel, mert ez az élet vize (fons vitae); anyaguk kő volt: az állhatatosság képe.⁴²

Szent Bernát tudatában volt értelmezései merész újszerűségének, melyre szellemének szabadsága ösztönözte („praeunte spiritu libertatis” – mondotta magáról); vállalkozását közelebbi és távolabbi utókora csodáló szavakkal méltatta.⁴³ Interpretációját (és csak az övét) Cornelius a Lapide egész terjedelmében idézte,⁴⁴ s ezzel – a XVII. századtól kezdve – sokak számára tette hozzáférhetővé.

A nagy újtó iskolát csinált, de követni nem volt kötelező. Egyik beszédében Temesvári Pelbárt háromféle magyarázatot adott a hat kővederről; mind más, mint Szent Bernáté. Az első a földi életre utal. A hat edényt vízzel töltötték meg, ez a világi dolgok kívánását jelképezi: 1. a gazdagság, 2. az élvezetek, 3. a hatalom, 4. a dicsőség, 5. az utódok, 6. a hírnév vágyát. E hívságos vágyak hideg vizét változtatta Jézus a szeretet tüzes borává. A kővedrek tehát az erényes élet jutalmát, a mennyei örömeket is jelképezik. Három a lélek három képességét: „az értelmet, melyen átragyog az istenlátás... az akaratot, melyet eltölt Isten élvezése... az emlékezetet, mely mindörökre Isten felé fordul”, a negyedik kőveder jelenti a test megdicsőülését, az ötödik az öt érzékelés túlvilági boldogságát, a hatodik a jó cselekedetek örök jutalmát. Ámde az ördög és hét csábító leánya (a hét főbűn) a földi élet vizét a pokolbéli büntetés borává tudja átváltoztatni; ekkor a hat kőveder jelentése: 1. Isten átka, 2. a lelkiismeret mardosása, 3. rabság az ördög hatalmában, 4. örök halál, 5. kizáratás a mennyei boldogságból, 6. a pokol börtöne, ahonnan nincs megváltás.⁴⁵

A szent szövegek többféle értelmezését Temesvári Pelbárt is lehetségesnek tartotta. Egy másik prédikációjában a hat kővedernek egymás után két különböző interpretációját idézte. Beszédének magyar verziója az Érdy-kódexben olvasható. „...mi oka lén, hogy urunk Jesus csak hat vider vizet változtata el jó borrá, sem tebbet, sem kevesebbet? [...] Reá felelnek szent doctorok. Egyképpen bódog-ságos szent Ágoston doctor [...]: Az hat vidrökön értetének ez világnak hat rendbeli életének részei, kikben koronkéd régtül fogván az szent patriarkák és próféták szent Jánus baptistaig jevendőképpen szóltnak urunk Jesus Cristusnak sziletéséről, életéről, szent kénjáról, haláláról, feltámadásáról és mennyben men-tiről.” Ez volt az ó törvény ideje, melyet az egyházatyák hat világorra osztottak. Utána következett az üdvtörténet második nagy szakasza, a megváltásé, melyet a férfi korú Jézus első nyilvános szereplése, a kánai csodatétel vezetett be. „Má-sodszo-r másodképpen magyarázván szent Bernald doctor és Ludolfus Char-thusiensis [...], ez mastani malasztnak idein, Anyaszentegyházban hat rendbeli szentségök értetnek.” „Első vider víz mondatik [...] szent penitenciának...

⁴² Uo. 171.

⁴³ H. de LUBAC, I/2 585–586. – Már egy kortárs ezt írta Szent Bernátnak: „Lingua tua, lingua nova...” Idézi H. de LUBAC, I/2 584.

⁴⁴ Cornelius a LAPIDE, *Commentaria in quatuor Evangelia*. Venetii, 1761. 638–639.

⁴⁵ TEMESVÁRI Pelbárt, *i. m.* 44–48.

Másod vidernek szentsége tiszta gyónás...⁴⁶ Harmad vidernek szentsége alamizsnaosztás... Negyed vidernek szentsége bosszúságnak, háborúságnak megbocsátása... Ötöd vidernek szentsége testnek sanyargatása... Hatod vidernek szentsége isteni szent parancsolatnak megtartása...⁴⁷

Több mint kétszáz évvel Pelbárt és a Karthauzi Névtelen után a jezsuita Szabó István írt prédikációt a kánai menyegzőről. Az egyházi műfajokban a hagyományhoz való ragaszkodás alaptörvény, érveket, motívumokat, kifejezéseket ismételtettek évszázadokig. Szabó István ugyanazt a kérdést teszi föl, mint az Érdy-kódex írója: ki volt a vőlegény? Jézus valamelyik rokona, felelték egybehangzóan, de a családi viszonyokat másképp magyarázták. A következő közös kérdés: miért ment el Jézus a menyegzőbe? Mindketten több okát sorolták fel, közülük három megegyezik:

Érdy-kódex

...miért hogy az szíz
Máriának és urunk Jesus-
nak rokonai voltak,
mentenek volt ő vigasá-
gus örömökben

...hogya az teremtő úr
Isten először ott jelen-
tené meg ő isteni hatal-
mát és dicsőségét az víz-
nek borrá változatján.

...hogya az testi ház-
ságnak kötelét megerős-
söjtené az oly eretnekök-
nek ellene, kik azt mond-
ják, hogy az házasság er-
degtül vagyon

Szabó István

Első vala az, hogy az
atyafiakat megböcsülné és
jelenlétével a menyegzőt
megtisztelné.

...hogya azon cselekedete
által, melly első felséges
csudatétele vala, istensé-
gét nyilatkozatná

...hogya az házasságot Is-
tentől rendeltetettnek lenni
bizonyosá tenné; mert csak-
hamar támadának olly okta-
lan vélekedések, hogy az
házasság ördög találmánya

A megegyezéseket látva természetesen nem hatásra, inkább valamely közös forrásra gyanakodhatunk.

A házasság szentségének és felbonthatatlanságának hosszú fejtegetése után Szabó István a hat kőveder morális jelentését adja elő, Szent Bernát nyomán: „Lelki értelemben magyarázván Szent Bernárd Apátur az hat vedret, azokat az hat lelki jóságokat érti rajtok, mellyek tisztulására szolgálnak a léleknek. Az első vedren érti a szívnek töredelmességét... A második vedren a szent gyónást... Az harmadik vedren az alamizsnálkodást... A negyedik vedren felebarátaink elle-

⁴⁶ Ez a szövegrész latinul több kiadásban: „Secunda vero confessio est.” A Karthauzi Névtelen mégis „tiszta [= igaz] gyónás”-nak fordítja, s azt hiszem, igaza van. Ezért Szent Bernát latin szövegét az imént emendálva idéztem.

⁴⁷ *Nyelvemléktár*, IV. 115–117.

nünk tett vétkeinek megbocsátását... Az ötödik vedren a testnek sanyargatását... Az hatodik vedren az Isten parancsolatainak megtartását...⁴⁸

Szent Bernát szerzeteseknek prédikált, Szabó István világiaknak, ezért egyikük általános erkölcsi tanulságokat vont le a kánai menyegző történetéből, másikuk magának a házasságnak szentelte beszéde nagy részét. Ugyanígy fogta fel a témát Káldi és Pázmány is.

A kánai menyegzőről egyházi szokás szerint vízkereszt után második vasárnap mondtak beszédet. (Az Érdy-kódexben: „menyegzős vasárnap”.). Erre a napra Káldi három prédikációt írt.

A harmadikat így kezdi: „A máj Szent Evangéliom hat üres kővederről emlékezik, mellyekbe töltetett víz, borrá változván, a menyegzős vendégeket megvidámította. [...] Lélek szerént szintén annyi üres vedreket találunk a máj Evangéliomban. Mellyek hogy üressen ne maradjanak, én, a szolgák képében, magamra vészem a víznek merítését, igaz tudománt adván előtökbe, melly gyakorta a Szentírásban vízhez hasonlíttatik; kérvén Jésust, hogy ezt az ő tudományának vizét, noha én ízetlenül merítem (minthogy nem igyekezem ékes szöllásra, hanem együgyű beszéddel megelégszem) a lelki vígasztalásnak és buzgóságnak borává változtassa...” Az együgyű beszéd ígérese csak retorikai toposz, valójában ékes és főként tudós prédikáció következik. Először is hosszú értekezés a vízről, a benne lakozó vízi barmokról, melyek mindenféle egyéb állat, növény, eszköz, csillag, hold alakjában mutatkoznak, sőt mint satyrosok és syrének emberi ábrázatot öltenek, „mellyeket nehéz az emberi elmének elhinni”. Csodálatos tulajdonságai vannak a hév-vizeknek; a leghíresebb tizenkettőt Káldi le is írja, hivatkozva Ovidius, Seneca, Pomponius Mela, Plinius, Isidorus, Solinus, Ortelius, Szent Ágoston és Martinengus tudósításaira. „Nem vólna vége a csodálatos vizeknek; az okáért, azokat elhagyván, kezdjünk az üres vedreknek megtöltéséhez; de különböző vizekkel, hogy több lelki tanuságot vehessünk azokból.” Ezek után az egész prédikáció a hat veder allegorikus értelmezése, jó bőven kifejtve. Üres edényekről lévén szó, mindegyik valamely rossz tulajdonságot, bűnt jelent, a következőket: 1. irgalmatlanság, 2. engedetlenség, 3. lelki restség, 4. jóban való állhatatlanság, 5. mértéktelenség vagy tobzódás, 6. aitatlanság, különösen „a bődögságos Szűz Máriához való buzgó aitatosságnak fogyatkozása”. Nagy kárara van ez „a mi nyomorúlt és megromlott Hazánknek és Nemzetségünknek”; mióta az újító tévelygők, azaz eretnekek Máriát „szemtelenül megvetették, és a tisztelet helyett gyalázzal illették, aiatos szolgáit helyekből kikergették, képeit [= szobrait] eltörték, innepit megvetették, segítségül való hívását bálványozásnak nevezték, és az ő sok csodálatos jótéteményit kezes-lábas hazugságokkal terhelték: minden veszedelem megkörnyékezett bennünket, és nem is tudjuk, hová kellessék fejünket hajtanunk.”⁴⁹

Káldi másik két prédikációja, melyet a menyegzős vasárnapra írt, a házasságról szól. Az elsőben azokat inti, akik „igen gyönyörködnek” abban, hogy Szent Pál a házasságot ajánlotta; igen, de csak a paráznság elkerülése végett. Továbbá: Szent Pál figyelmeztette a házasokat, hogy „testi gyötrelmök léssen”, mégpedig – teszi hozzá Káldi – „legalább hatféle, a kővedrek száma szerént,

⁴⁸ SZABÓ István, *i. m.* I. 51 skk.

⁴⁹ KÁLDI György, *Az vasárnapokra-való prédikációknak első része*. Pozsony, 1631. 165–172.

mellyek szintén teli vannak vízzel, melly gyakorta háborúságnak jele...” (Káldi ezt a 68. zsoltár és az Énekek éneke egy-egy sorával igazolja), „és bizonyára aminémű háborúságok némely házasságokban találtak, annyi könyhúllatást szereznek, hogy nemcsak hat, de hatvanhat vedret is megtölthetnének, és a szeretetnek lobogó tűzét, melly a házasságra igyekezők szívében találattik, könnyen előlthatnák.” Ebben a beszédben nem lesz szó Krisztus és az Egyház misztikus uniójáról; a hat kőveder szimbolikája a világi házasság gyakorlati nehézségeinek és hátrányainak felsorolásához ad keretet. Az első veder víz a hasonlatlanság, vagyis a házasfelek különbsége életkorban, erkölcsben, vagyonban, testi szépségben, jó vagy rossz természetben, vallásban. A második veder víz a magtalanlás, a harmadik a szegénység, a negyedik a betegség, az ötödik a gyanakodás, vagyis féltékenység. „A hatodik veder víz a többenél közönségesb és bizonyosb, de mindazáltal igen keserű: a halál tudn’illik, melly a szerelmes házásokat elválasztja, és éltig való siralmat hágy nekik.” „Ezek így lévén, az én ítéletem szerint, nem kell a házassággal hirtelenkedni.”⁵⁰

Pázmány prédikációjának már a címe jelzi, hogy a kánai menyegző ürügyén házassági tanácsadásra vállalkozik: *Házasságban élő asszonyok tanúsága*. „Azt találta Üdvözítőnk, hogy e világon nagyobb szükség sohült nincsen a mennyei vígasztalásra és orvoslásra, mint a házasságban. Azért elsőben is a menyegzőnek vizét akará borrá változtatni, ezzel ismértetvén, kitül kel vígasztalást várni a házásoknak, honnan kel remélni a menyegzők vizének édes borrá változását.” Pázmány is, mint Káldi, a hat kőveder vizéről szólva mondja el, mennyi bajjal járhat a házasság. „Első veder víz az, hogy a házasságban eladja ember szabadságát, rabbá teszi magát [...]. Ez pedig nem olyan, mint egyéb rabság, melyből vagy váltsággal, vagy szökéssel, vagy engedelemmel kiszabadúlhatni, hanem éltig tart, és csak halál szerez szabadságot. Második veder víz a házasságban annak tulajdon gyümölcséből származik” (magtalanlás, a szülés fájdalmai). „Harmadik veder víz a gyermek feltartása, betegsége, halála. [...] Negyedik veder víz a házások erkölcsé. haragos, szitkos, morgó, részeges sokszor az egyik; el kell tűrni a másiknak. Ütés, csapás, rúgás, cibálás esik közöttök; nincs orvossága; egy ágyban, egy ágyban kel maradni. Ötödik veder víz a házások testi nyavalyája és halála. Ha szája bűdös, ha esze fogyatkozot, ha megbénúlt, ha úgy fenekén hevérő kór beteg; együtt kel tűrni. [...] Hatodik veder víz a zelotypia, egymáshoz való gyanúság; és néha gyanúságnál tovább mégyen a dolog.” „Ezek és több nyavalyák lévén a világi menyegzőkben és házasságokban, méltó vólt, hogy aki világ nyavalyáinak gyógyítására küldetet, elsőben is magának és apostolinak, sőt édes anyjának jelenlétével megtisztelné és szentelné a házasságot, annak terhét könnyebbíténé, igáját lágyítaná, keserüségét vígasztalná, ízetlen vizét borrá változtatná.”⁵¹

⁵⁰ Uo. 148–150. – Káldi második beszédben, mely a házasságról szól, a hat kőveder nem kerül szóba.

⁵¹ PÁZMÁNY, id. kiadás, 235–236. Pázmány e prédikációjának nagy részét STANKOVÁTSI Leopold, a szerző megnevezése nélkül, sajátjaként adta ki. (*Vasárnapokra szolgáló prédikációk*. Harmadik esztendő, Első rész. Komárom, 1798. 121 skk.) – Azt hiszem, a hat kőveder minden hazai kommentárját bemutattam. Ezeken kívül csak egy rövid említést találtam Csúzynál: zabolázzuk meg „testi viszketeget bújja kívánság”-ainkat istenfélelemmel, „melly a máj vizes vedrekben árnyékoztatott”. Csúzy tehát, Káldi és Pázmány után, visszatért a hat kőveder pozitív erkölcsi értelmezéséhez. (*Lelki éhséget...*, 176.)

Ez már nem hitmagyarázat. Szent Bernát adta az első példát az olyan kommentárra, mely pusztán erkölcsi adaptáció volt. Az általa tört úton Káldi és Pázmány nagyon messzire haladt: a kegyes célú, de profán tartalmú házassági tanácsadásig. A hitszónok hivatáskörébe és a prédikáció tág műfajába ez is belefért. A bibliai szövegek többféle értelmezésének egyházi engedélyezésében fölismerhetjük a modern irodalomtudomány elvét, mely többféle „olvasatot” tételez föl, Szent Bernát, Káldi és Pázmány gyakorlatát pedig bizvást tekinthetjük az írói szabadság megnyilvánulásának. Költői invenció művének.⁵²

Lukácsy Sándor

⁵² Johannes Scotus Erigena az allegorikus Biblia-magyarázatot „theologica poeiriá”-nak nevezte. Idézi H. de LUBAC, II/2 179–180. BOCCACCIO szerint: „che altra cosa è che poetica fizione nella Scrittura dire Cristo essere ora liono e ora agnello e ora vermine, e quando dragone e quando pietra [...] il quale parlare noi con più usato vocabolo chiamiamo *allegoria*? Dunque bene appare, non solamente la poesia essere teologia, ma ancora la teologia essere poesia.” (*Vita di Dante*. A „Della differenza che passa tra la poesia e la teologia” c. fejezet.)